

Corona als oefencrisis

Lezersbijdrage Berry Vorstenbosch

De crisis zet ons stil. Back to business is volgens Berry Vorstenbosch geen optie. Er is een ander denken nodig en een ander gedrag. De seculiere filosoof Peter Sloterdijk spreekt zelfs van bekering. Deze voorzet van Sloterdijk helpt om de kernwoorden van het christelijk geloof en het christelijk denken hernieuwd onder de aandacht te brengen.

Eindelijk dan... Eindelijk is er met de coronacrisis een crisis gekomen die ertoe doet... Onheilsprofeten hebben er, zo lijkt het bijna, op zitten wachten. Filosofen spreken al decennialang over 'de crisis' zonder dat het altijd duidelijk is wat zij daarmee bedoelen. Maar nu heeft zich iets dat al zo vaak was aangekondigd in een specifieke vorm geconcretiseerd.

Tegelijkertijd leek de crisis laat in de zomer alweer weg te ebben. De terrassen vulden zich weer en de vliegtuigen trokken weer volop condensstrepen in de lucht. Er ontstond het gevoel: het ergste hebben we gehad. Het maakte dat de spectaculaire beelden van de lockdown – als een *urbi et orbi* op een leeg St. Pietersplein of een dodenherdenking op een lege Dam – bijna zoiets als weemoed konden oproepen. Ooit was de coronacrisis pril en leek er tussen alle verwarring en angst ook iets als een belofte te flonkeren. Maar nu zitten we in een herfst waarin een tweede golf op gang is gekomen. De stemming is bedrukker dan in dit voorjaar en er is beduidend meer maatschappelijke onrust.

Een crisis als deze verwelkomen is natuurlijk absurd, maar toch speelt iets daarvan mee in de interviews die Maja Göpel dit voorjaar en deze zomer gegeven heeft. Maja Göpel is een Duitse wetenschapper die zich steeds laat horen als er gepleit moet worden voor duurzaamheid. Haar grootste tegenstanders noemen haar een *Öko-Nazi*. In die interviews noemt ze de blauwe luchten en de vissen in de kanalen van Venetië. Op de hachelijke vraag of ze blij is met de gunstige ecologische bijeffecten van de coronacrisis, antwoordt ze behoedzaam dat het natuurlijk verschrikkelijk is wat er in deze crisis allemaal gebeurt. Daarover geen twijfel. Maar toch geeft het te denken. Als we weer vissen in de kanalen van Venetië zien zwemmen, ervaren we ook dat de natuur terugkeert als we haar daar de ruimte toe geven.

Het laatste boek van Göpel, *Unsere Welt neu denken: Eine Einladung*, verscheen eind februari 2020. Tegen de achter-

grond van een steeds onbewoonbaarder wordende aarde zoekt ze naar nieuwe manieren om te denken over economie, over waarde, over rechtvaardigheid. Geboren in 1974 in het Duitse stadje Bielefeld, en daar opgegroeid binnen een leefgemeenschap die door de meeste dorpsbewoners vooral als een groep hippies werd gezien, heeft ze wat ze van haar idealistische ouders heeft meegekregen, verder ontwikkeld in een loopbaan waarin activisme en academisme met elkaar gecombineerd konden worden. Inmiddels maakt ze deel uit van adviesorganen voor de Duitse regering op het gebied van duurzaamheid. Haar boek sluit aan bij het gedachtegoed dat vanaf de jaren zestig al over de hele wereld is verspreid door de Club van Rome: als we doorgaan met leven op onze enige planeet zoals we dat nu doen, dan gaat het echt verkeerd. In 2017 is Göpel ook lid geworden van de Club van Rome.

Urgentie

Göpels boek is meer dan alleen maar een herhaling van zetten. Ze geeft talloze nieuwe voorbeelden en brengt de lezer een – ja, ik noem het 'nieuw' – gevoel van snel stijgende urgentie bij. Voor wie zich niet stelselmatig met dit type literatuur heeft beziggehouden, maar in de loop van de afgelopen decennia wel de nodige berichten heeft opgevangen, is haar boek een schokkende *update*. We horen nieuwe, eigentijdse verhalen, over onze reisverslavingen, het reduceren van elke vorm van waarde tot geldbedragen, het denken dat we alle problemen eenvoudigweg met techniek kunnen oplossen. Zoals over een patent dat onlangs is aangevraagd voor een minidrone die planten zou kunnen bestuiven en daarmee het werk van de uitstervende bijen zou kunnen overnemen. Onze economische voetafdruk is inmiddels tweemaal zo groot als in de tijd waarin de Club van Rome werd opgericht.

Göpels boek is werkelijk een hit geworden. Geschreven en geconcipeerd voor iemand nog ooit van COVID-19 had gehoord, bleek het bij veel mensen een snaar te raken. Op dit

punt aangekomen is het de moeite waard om een commentaar van *Der Spiegel* over Göpels boek te citeren: “Het is iets heel anders dan een feelgoodtekst, in principe is het een provocatie, een preek. Bijna een boeteschrift. ‘Keer om!’ (*Kehrt um*), luidt zogezegd de nagenoeg Bijbelse vermaning.” Er is een wending mogelijk, zegt Göpel, we kunnen de wereld anders denken, maar de belofte is tegelijkertijd een bittere noodzaak.

Ze onderzoekt de mogelijkheid van een daadwerkelijke ommekeer in ons denken en doen

---

Wenden, keren – de associatie met de Bijbel is op zijn plaats. In de titel van het boek zit de gedachte aan *metanoia* al versholven, dat letterlijk ‘anders denken’ betekent. Het is een Grieks woord dat regelmatig voorkomt in het Nieuwe Testament en dat vaak vertaald wordt met woorden waarin de stam ‘keer’ voorkomt, zoals ‘beking’, ‘inkeer’, ‘ommekeer’. Een van de woorden waarmee Göpel haar werk omschrijft is dat van *Transformationsforscherin*. Ze onderzoekt de mogelijkheid van een daadwerkelijke ommekeer in ons denken en doen.

Het woord *metanoia* komen we met enige regelmaat tegen in het latere werk van Peter Sloterdijk. Hij schrijft het meestal zonder aanhalingstekens en met een hoofdletter, *Metanoia*, alsof het een Duits substantief is. De contexten waarin hij dit woord bezigt sluiten onmiddellijk aan bij de preekdrang van Maja Göpel. Leren wij mensen van de geschiedenis? Leren we van crisissen? Hebben we iets van de bankencrisis geleerd? Gaan we iets van de coronacrisis leren? Zeg je ronduit ja, dan ben je naïef. Zeg je ronduit nee, dan ben je cynisch. Ergens in dit spectrum flakkert een vlam van hoop. Voor Göpel zal ze wellicht wat harder flakkeren dan voor Sloterdijk.

Persoonlijk niveau

Op persoonlijk niveau kan een vorm van *metanoia* al plaats hebben gevonden. Deze zomer heb ik iemand na een vakantie in de Achterhoek horen zeggen: “Ik snap eigenlijk niet waarom ik steeds zo nodig naar de andere kant van de wereld moest. Vorig jaar naar Thailand, het jaar daarvoor naar Cuba en dit jaar stond Cambodja op het programma.” Dat klinkt heel anders dan, wat ik deze zomer ook iemand na een vakantie in het oosten van Nederland heb horen zeggen: “Ach, een keertje in Nederland op vakantie is ook best wel gezellig.”

In het laatste geval is de onderliggende gedachte – “dat vacin moet maar snel gevonden worden en volgend jaar is het waarschijnlijk weer *business as usual*.” We nemen even genoeg met minder. *Soit*. De eerste reactie kondigt daarentegen een moment van inkeer aan. En daarbij hoeft het niet eens zozeer om een schuldbesef te gaan, bijvoorbeeld over de belasting van het milieu door al die verre vliegvlagen, maar kan er ook een gevoel zijn van aan een verdwazing te zijn ontsnapt.

Zoals die extreme vakantiebestemmingen, en hoe je daar tegenover je vrienden over kunt opscheppen... Al die gekke religieuze beeldjes in je uitstallkast, zonder dat je bij ook maar één ervan werkelijk begrijpt wat het zou betekenen...

Sociaal niveau

Op persoonlijk niveau zijn sommige dingen misschien al gebeurd. Maar op sociaal-politiek niveau moeten we er met Göpel het beste van blijven hopen. In Amsterdam zien we als een van de meest veelbelovende verschuivingen in het werkelijkheidsbesef hoe mensen naast alle ongemakken ook gevoeld hebben dat ze hun stad hebben teruggekregen. Over de malaise in het Amsterdamse hotelwezen wordt niet alleen maar getreurd. Al die jaren is er zo veel massatoerisme over deze stad uitgegoten dat de bewoners niet eens in staat waren te beseffen wat voor bizar verschijnsel massatoerisme eigenlijk is. Je kunt over dit onderwerp filosoferen en debatteren, maar opeens komt er iets wat mensen dieper kan treffen... De stilte in de straten, en ja, de vissen in de grachten, de strakblauwe condensstreploze hemel boven Schiphol...

Een crisis laat niet alleen littekens achter, maar zorgt ook voor nieuwe toekomstbeelden. Peter Sloterdijk stelt er veel belang in hoe denkers, wetenschappers en schrijvers terugkijken op de grote crises van de moderniteit, zoals de Eerste en Tweede Wereldoorlog. Twee teksten die in dit kader zijn bijzonder aandacht hebben gewekt zijn *La crise de l'esprit* (1919) van Paul Valéry en Martin Heideggers brief *Über den Humanismus* (1946). De jaartallen van publicatie spreken voor zich. Wat betreft de Franse Revolutie noemt Sloterdijk de in vergetelheid geraakte Pierre-Simon Ballanche (1776-1842) die een christelijk getinte geschiedfilosofie had ontworpen waarin hij revolutionairen en antirevolutionairen met elkaar trachtte te verzoenen en daarmee beide tegenover zich kreeg. Historische gebeurtenissen zouden voor de menselijke geest, indien deze tot berouw in staat is, tot lering kunnen strekken, meende Ballanche.

Gaan we iets van de coronacrisis leren? Zeg je ronduit ja, dan ben je naïef. Zeg je ronduit nee, dan ben je cynisch

---

Berouw

Berouw... opnieuw een woord waarmee het Griekse woord *metanoia* regelmatig vertaald wordt. Je kunt een woord als ‘berouw’ heel zwaar aanzetten vanuit een schuldpsychologie. Maar ‘berouw’ is ook te begrijpen als een onontkomelijk effect van een echt anders gaan denken. Bij *metanoia* gaat het niet om een vrijblijvende koerswijziging, maar om een verandering met een existentiële diepte. Een verandering die gepaard gaat met een besef dat de manier van denken en handelen tot dan toe niet heeft voldaan. Dat hoeft niet per definitie vanuit

een moraliserende context begrepen te worden; het kan ook zinvol worden in biografische contexten, in psychotherapeutische contexten of in de context van analyses van werken uit de romanliteratuur. De Frans-Amerikaanse denker René Girard heeft gewezen op de markante overeenkomsten tussen de christelijke bekering en de omkeringservaringen van personages in de slothoofdstukken van romans van grote schrijvers zoals Proust en Stendhal. Het zijn, zegt Girard, overeenkomsten die ons te denken zouden moeten geven.

'Berouw' is ook te begrijpen als een onontkomelijk effect van een echt anders gaan denken

---

In zijn essay over het Antropoceen – een naam voor ons tijdperk, het tijdperk waarin de fysieke leefomstandigheden door de mens (*anthropos*) worden bepaald – maakt Sloterdijk ook de vergelijking met het christendom. Het zijn nu niet meer de profeten maar de meteorologen die roepen in de woestijn: “Zij roepen de mensen zowel in de oude als in de grote jonge industrielanden op tot een ommekeer in hun levensstijl: zij eisen niets minder dan een decarbonisatie van de civilisatie op de middellange termijn en vragen ons vergaand afstand te doen van de enorme geneugtes van de op fossiele brandstoffen gebaseerde modus vivendi.” Dit gaat allemaal zo diep, schrijft Sloterdijk, dat “we het recht hebben naar grote analogieën te grijpen.”

Nu is het moment

Grote analogieën! Sloterdijk is er altijd dol op geweest en ongetwijfeld is het voor hem als producent van grootse gedachten *core business*... maar in deze thematiek is zijn roep, denk ik, ook wel gerechtvaardigd. Wat zich in een toekomst aftekent is een denkslag die “verder gaat dan de reformaties in de zestiende eeuw”, waarna hij rechtstreeks een landing probeert te maken bij Johannes de Doper zelve. Daar, in Mattheüs 3 hebben we een van de klassieke vindplaatsen van het woord *metanoia*, als werkwoord, in de gebiedende wijs: “Keer om!”, “*metanoite*”, roept Johannes, “Bekeer je!”, “Kom tot inkeer!”. Want het Koninkrijk Gods is nabij. Of zoals in de vertaling van de Bijbel in Gewone Taal: “Dit is het moment om je leven te veranderen, want Gods nieuwe wereld is dichtbij.”

Dit is het moment... Dit jaar, deze crisis, anno 2020... De dringende gebiedende wijs klinkt ook door in de titel van Peter Sloterdijks boek *Je moet je leven veranderen* (2009). In het Duits klinkt het allemaal nog dieper en vermanender: *Du mußt dein Leben ändern*. Het zijn de slotwoorden van het gedicht *Archaïsche Torso Apollon* van Rainer Maria Rilke, weer een geheel andere context. Na een bespreking van dit gedicht zien we Sloterdijk in zijn typisch barokke proza door tal van filosofische en geschiedhistorische onderwerpen heen mean-

deren, onderwerpen die op een bepaalde manier steeds met vormen van *metanoia* hebben te maken.

Aan het eind van dat bonte boek komt Sloterdijk opnieuw bij ecologische zorgen aan. Hij schrijft hoe iets zich in onze wereld begint af te tekenen dat net zo groot is als de monotheïstische God die de mensen ooit expliciet om een vorm van *metanoia* heeft gevraagd: “De enige autoriteit die tegenwoordig mag zeggen: ‘Je moet je leven veranderen!’ is de wereldwijde crisis waarvan sinds enige tijd iedereen merkt dat ze begonnen is haar apostelen de wereld in te sturen.” Voor ons, moderne mensen, begint een dergelijk soort autoriteit, of een ‘verticaliteit’ zoals Sloterdijk het ook soms noemt, weer relevant te worden. We hebben een wereldcrisis, een pan-crisis. We hebben weer – of misschien nu pas echt voor het eerst – met iets werkelijk Groots te maken.

Deze koene, en wat mij betreft ook heel overtuigende, vergelijking van de ecologische crisis met de Bijbelse God, stemt Sloterdijk bepaald niet optimistisch. “Over het geheel genomen vergaat het de crisis nauwelijks anders dan de God van het monotheïsme toen hij amper drieduizend jaar geleden op de bühne kwam.” Toen en nu beperkt alles zich nog steeds tot een veelal machteloos geroep in de woestijn. In voege van haar functie als *Transformationforscherin* zal Maja Göpel ongetwijfeld veel over de grote weerstanden tegen haar boodschap hebben nagedacht en zal ze beseffen dat er een groot verschil bestaat tussen mooie voornemens en een daadwerkelijke culturomslag. Een nauwelijks vertaalbare Duitse uitdrukking in haar boek is *der fiese Montag*. Het tekent de ontzuivering aan het begin van een nieuwe werkweek, na deel te hebben gehad aan een bijzonder inspirerend symposium, studieweekend, meditatie sessie, leerschool of wat dan ook.

Zelf ken ik de ‘nare maandag’ nog het beste van de *soft skills*-trainingen die mijn werkgevers soms voor mij geregeld hadden: trainingen waarin je een paar dagen lang voornamelijk in de weer was met je communicatieve vaardigheden in een overwegend veilig milieu. Onderweg naar huis kun je dan daadwerkelijk menen dat je de dingen nu heel anders aan gaat pakken en dat alle mooie vooruitzichten die de trainers je voor ogen hebben gespiegeld werkelijkheid zullen worden. En dan, maandag op de werkvloer, tussen weer diezelfde sikkeneurigheid en weer diezelfde flauwe kantoorgroepen van collega’s, die de dagen dat jij op training zat gewoon achter hun bureau doorgeploeterd hebben, merk je al bij je tweede kop koffie: nee, dit gaat het niet worden, er zal niets veranderen, alles zal hetzelfde blijven, het is maandagochtend: *business as usual*.

Business as usual – het is een term die ik dit jaar vaak gehoord heb. Met name in maart en april, toen de stilte in de straten zowel iets sereens als iets *unheimlich*s had, leek er tussen al het tumult en de acute zorgen om IC-bedden, ja, leek er tussen alle tragische verhalen van mensen die vrienden of familieleden verloren hadden, een hoop te flonkeren dat we misschien wel gelouterd uit deze crisis tevoorschijn zouden komen – of in ieder geval bereid om enigszins anders in het leven te gaan staan.

Alhoewel commentatoren over culturomslagen en kantelpunten blijven schrijven, is de stemming in deze tweede golf toch heel anders. Op het lege St. Pieterplein sprak paus

Franciscus de woorden: 'Verspil deze dagen niet!' Sprak daar ook een optimisme uit? Deelde paus in wat zoveel mensen toen nog dachten: dit zou best weleens een paar weken kunnen duren of misschien zelfs wel een paar maanden...

Extinction Rebellion

Business as usual – is dat waar we uiteindelijk naar terug zullen gaan? Göpel begint haar boek met een beschrijving van een actie in oktober 2019 in Londen van *Extinction Rebellion*, een groep die protesteert tegen uitsterving. En daarbij, zo schrijft ze, gaat het niet om walvissen, bijen of ijsberen, maar gaat het om onszelf. Met een spandoek *Business as usual = Death* posteren de actievoerders zich op een aantal metrowagens en verstoren zo de reis van forensen waarvan de meesten alleen maar onderweg zijn naar hun werk. Het is een actie die bij de gedupeerden, of een beter woord is misschien de gehinderden, veel agressie oproept.

Gewoon doorgaan zoals we gewend waren: het is geen optie, nee, het is minder een optie dan ooit

---

Maar dat is precies ook het probleem, schrijft Göpel dan. Gewoon naar je werk gaan, gewoon geld verdienen om je hypotheek te betalen en misschien iets leuks voor je kinderen te kopen. Gewoon doorgaan zoals we gewend waren: het is geen optie, nee, het is minder een optie dan ooit. Hoewel ze voorbeeld na voorbeeld geeft, hoewel ze argument op argument stapelt, is er bij haar tegelijkertijd een besef dat er grotere krachten nodig zijn om iets als een *metanoia* te laten plaatsvinden.

Het is in deze context dat de coronacrisis het aanschijn kan krijgen van iets dat als geroepen komt. De vissen van Venetië en de blauwe hemel boven Berlijn maken iets zichtbaar dat lang aan onze ogen onttrokken is geweest. Wat onzichtbaar was, was dat er een anders-denken bestaat, dat er een anders-denken mogelijk is, dat het ons kan bereiken, dat wij ons ervoor open kunnen stellen. Hoe nauwkeuriger je het probeert te formuleren, hoe mystieker je taal wordt.

Als mensen beweren dat we 75 jaar lang geen crisis van deze omvang hebben gehad, dan kunnen we daaraan toevoegen dat de kans dat er ook na corona 2020 een net zo lange periode van relatieve onbezorgdheid zal aanbreken, waarin de neoliberale consumptiemachine weer verder door kan gaan jakkeren, miniem geacht kan worden. Er komt nog veel meer aan, vertelt Göpel ons. Wie kan daaraan twijfelen? En, vertelt Göpel ons ook, we hadden al veel langer geleden moeten beginnen met het veranderen van ons denken en onze manier van leven. Toch, corona is ook een kans, een kans die we moeten nemen.

Berry Vorstenbosch is publicist en secretaris van de Girard Studiekring. Aanstonds verschijnt van hem bij uitgeverij Lontano *De overtocht: Filosofische blik op een psychose*.